

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
ПРАВОСЛАВЕН БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, СКОПЈЕ

SAINTS CYRIL AND METHODIUS UNIVERSITY OF SKOPJE
FACULTY OF ORTHODOX THEOLOGY
„ST. CLEMENT OF OHRID“, SKOPJE

МЕЃУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА
СВЕТА СОФИЈА –
„ПРЕМУДРОСТА КОЈА СИ ИЗГРАДИ ДОМ“
Охрид – Струга, 11-13 октомври 2019

INTERNATIONAL CONFERENCE
ST. SOPHIA – „WISDOM HAS BUILT HER HOUSE“
Ohrid – Struga, 11-13 October 2019

Издавач:
Православен богословски факултет
„Свети Климент Охридски“, Скопје

Publisher:
Faculty of Orthodox Theology
„St. Clement of Ohrid“, Skopje

Меѓународен научен комитет:

International Scientific Committee:

Ѓоко Ѓорѓевски (претседател),
Универзитет „Свети Кирил
и Методиј“ во Скопје

Gjoko Gjorgjevski (President),
Ss. Cyril and Methodius University
of Skopje

Роланд Мејне,
Понтификален универзитет
Григоријана, Рим

Roland Meynet,
Pontifical Gregorian University,
Rome

Константин Преда,
Универзитет во Букурешт

Constantin Preda,
University of Bucharest

Ивајло Најденов,
Софиски универзитет
„Свети Климент Охридски“

Ivaylo Naydenov,
Sofia University
“St. Clement of Ohrid”

Драгана Јањик,
Институт за српска култура,
Приштина-Лепосавик

Dragana Janjic,
Institute for Serbian Culture,
Pristina-Leposavic

Марија Тодоровска,
Универзитет „Свети Кирил
и Методиј“ во Скопје

Marija Todorovska,
Ss. Cyril and Methodius
University of Skopje

Милан Ѓорѓевиќ,
Универзитет „Свети Кирил
и Методиј“ во Скопје

Milan Gjorgjevic,
Ss. Cyril and Methodius
University of Skopje

Дејан Борисов,
Универзитет „Свети Кирил
и Методиј“ во Скопје, Македонија

Dejan Borisov,
Ss. Cyril and Methodius
University of Skopje, Macedonia

Адреса на издавачот и контакт:
Ул. „Загребска“, бр. 29, 1000 Скопје

Address of the Publisher:
Zagrebska 29, 1000 Skopje

Лектура и компјутерска обработка:
Зорица Велкова

Proofreading and Computer Processing:
Zorica Velkova

Печатница:
Контура, Скопје 2020

Print:
Kontura, Skopje 2020

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
ПРАВОСЛАВЕН БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“, СКОПЈЕ

SAINTS CYRIL AND METHODIUS UNIVERSITY OF SKOPJE
FACULTY OF ORTHODOX THEOLOGY
„ST. CLEMENT OF OHRID“, SKOPJE

МЕЃУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА
СВЕТА СОФИЈА –
„ПРЕМУДРОСТА КОЈА СИ ИЗГРАДИ ДОМ“
Охрид – Струга, 11-13 октомври 2019

INTERNATIONAL CONFERENCE
ST. SOPHIA –
„WISDOM HAS BUILT HER HOUSE“
Ohrid – Struga, 11-13 October 2019

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”,
Скопје

27-423.7(062)

МЕЃУНАРОДНА конференција Света Софија - “Премудроста која си изгради дом”, Охрид - Струга, 11-13 октомври 2019 / [меѓународен уредувачки одбор Ѓоко Ѓорѓевски ... и др.] = International conference ST. Sophia - “Wisdom has built her house”, Ohrid - Struga, 11-13 October 2019 / [international editorial board Gjoko Gjorgjevski ... и др.]. - Скопје : Православен богословски факултет “Св. Климент Охридски” = Skopje : Faculty of orthodox theology “St. Clement of Ohrid”, 2020. - 363 стр. : илустр. ; 30 см

Трудови на повеќе јазици. - Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-9989-743-29-0

1. Напор. ств. насл.

а) Мудрост - Христијанство - Собири

COBISS.MK-ID 51215365

*Во сїомен на нашиот колеџа и пријател,
проф. Петко Златески (1955 – 2020)*

*In loving memory of our colleague and friend,
prof. Petko Zlateski (1955 – 2020)*

ВОВЕД

Во организација на Православниот богословски факултет „Свети Климент Охридски“ во Скопје, а со поддршка на Македонската православна црква, Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје и Министерството за култура, од 11 до 13 октомври 2019 година во Охрид и Струга се одржа меѓународната конференција насловена „Света Софија – Премудроста која си изгради дом (Изреки 9,1)“, односно “St. Sophia – Wisdom has built her House (Proverbs 9,1)”.

Во рамките на свеченото отворање на конференцијата во црквата „Света Софија“ во Охрид свое обраќање пред присутните имаа Неговото Блаженство, Архиепископот охридски и македонски г. г. Стефан и проф. д-р Никола Јанкуловски, Ректор на Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје.

На оваа научна конференција говореа еминентни професори и теолози од универзитети од повеќе европски земји: Италија, Германија, Словенија, Хрватска, Србија, Босна и Херцеговина, Бугарија и Македонија. Еден дел на конференцијата беше посветен на храмот на охридските архиепископи именуван по Мудроста – црквата „Света Софија“ во Охрид – нејзината историја, архитектура, фрескоживопис и уметност, додека другиот дел беше восредоточен на мудроста во Библијата, теологијата, филозофијата и практичното богословие на Црквата.

Учесниците на конференцијата дадоа релевантна анализа на зададената конференциска тема и голем придонес во размената на експертските знаења, професионалните практики и индивидуалните искуства од што се очекува во иднина да произлезе заемна меѓународна соработка помеѓу образовните институции и научноистражувачкиот сектор.

271.2-788(497.11)
726:271.2-523.4/.6(497.11)

Dragana J. JANJIĆ*

Institute for Serbian Culture – Prishtina/Leposavic

SINAI - LITURGICAL DETERMINANTS IN SINAI ARCHITECTURE**

Abstract: The purpose of the paper is to capture the influence of worship practices in the architectural conception of monastic settlements, founded by the saint Hesychasts in Moravian Serbia as a spiritual rebirth on the state, political, ecclesiastical and cultural plane (architecture, art and literature) of Lazar's state.

Keywords: Sinai, monasticism, Church, liturgy, Hesychasm, Moravian school, monasteries.

The spiritual rebirth, which peaked in the Byzantine Empire in the last decade of the fourteenth century, despite the gradual Turkish conquest of the Empire, is tied to the Hesychasm movement. The character of the Hesychasm movement is also determined by its geographical distribution as a result of strong Ottoman pressure. At that time, a large number of Sinai monks sought refuge in Bulgaria, Serbia, Wallachia and Russia, bringing the teachings of the old, pre-Palamitic Hesychasm in the person of St. Gregory of Sinai (1255-1341 / 1347). A year later, a new Hesychasm of his younger contemporary, St. Gregory of Palamas (1296-1359) was brought to the region. His teaching on divine uncreated energies, Tabor light and continuous inner prayer of the heart, transformed the spiritual life of the Slovenian countries,

* Senior Research Fellow, dragana.janjicka@gmail.com

** This paper was written as a part of the *Material and Spiritual Culture of Kosovo and Metohija* project (No. 178028), which was approved and financed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia.

primarily Serbia.¹ Namely, not limited to its internal mystical aspect, the Hesychast movement shows a vibrant liturgical community with a clearly defined church policy, following the recognition of their teaching at the congregations from 1347 to 1351, through the disruption of the ecclesiastical hierarchy and seizing the episcopal chairs by the most dedicated Hesychasm candidates, and through the mission of the Mount Athos monks-Hesychasts to strengthen the cultural and church relations as well as diplomatic ones.² The main determinants of the Hesychast movement, irrespective of its generally Orthodox character, in political and ecclesiastical terms, were determined and directed by Constantinople, while the center of spiritual revival was located on Mount Athos, from which church-political initiatives to overcome controversial church issues came from (reconciliation of the Serbian Patriarchate with the Ecumenical Patriarchate, 1375; domination of the Holy Mountain), with the mediation of the Mount Athos Hesychast monks - Isaiah, Nicodemus, Theophanes, Nikandar and Sylvester, when the Hesychast Philotheos Kokkinos was sitting on the throne of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople (1353/54, 1364/1376). This does not exclude the possibility that, in the essence of the Hesychast movement, the aspirations of the Ecumenical Church were to replace the lost political dominance

¹ Герхард Подскалски, *Средњовековна тџеолошка књижевност у Бугарској и Србији (865-1459)*, Београд, 2010, 311, 495. Антонис-Емил Тахиаос, „Исихазам у доба кнеза Лазара”, *О кнезу Лазару*. Нучни скуп у Крушевцу 1971, Београд, 1975, 93-103. Георгије Острогорски, „Светогорски исихасти и њихови противници”, *О веровањима и схваћањима византијинаца* (Прилог историји касновизантијске културе), *Сабрана дела V*, Београд, 1970, 212-223. Душан Кораћ, Радивоје Радић, „Један податак о антиисихастичком расположењу међу Србима средином XIV столећа”, *Хиландарски зборник*, 10, 1998, Београд, 222-223.

² Дамаскин Миок, „Културне везе између Влашке и Србије у XIV и XV веку”, *О кнезу Лазару*. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд, 1975, 307-309. Антонис-Емил Тахиаос, „Исихазам у доба кнеза Лазара”, 99-100. Љубомир Котарчић, „Зборник Данила II као извор при састављању житија св. Никодима Тисманског”, *Архиепископ Данило II и његово доба*, међународни научни скуп поводом 650 година од смрти, децембар 1987, Београд, 1991, 196-201. Ђорђе Сп. Радојичић, „Српско-румунски односи XIV-XV века”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 1, 1965, Нови Сад, 15-17.

with the ecclesiastical one in the form of panortodoxia, regardless of their affiliation with different churches and peoples. In addition, the fact that the movement contributed to the preservation of the common Orthodox element in the occupied territories should not be overlooked.³

his revival represents a kind of paradox in relation to the political upheavals that marked the final Ottoman conquest of the Balkan countries. The year 1371 is especially significant for the Hesychasm in Serbia, when Prince Lazar came to power and the spiritual restoration of the Serbian Church, first of all by reconciliation with the Byzantine Church, where Serbian Orthodox monks played a decisive role.⁴ The aftermath of the schism had particularly echoed in jurisdictional, liturgical and economic spheres. This also reflected the nature of the conflict created by the usurpation of the Greek territories by the Serbian state, and the Greek metropolitan areas by the Serbian church. In Serbian circles, the first indications of such a unilaterally made decision to proclaim the patriarchate were very soon to be initiated by the emperor Dušan himself, almost immediately after the excommunication.⁵

³ Antonio Rigo, „La Vitae le opere di Gregorio Sinaita”, *Cristianesimo nella storia*, 10, 1989, 579-608. Герхард Подскалски, *Средњовековна теолошка књижевност у Бугарској и Србији (865-1459)*, 493-494. Antoine-Emile Tachiaos, „Le monachisme serbe de saint Sava et la tradition hesychaste athonote”, *Хиландарски зборник*, 1, 1966, Београд, 89. Tudor Teotei, „Deux épisodes de la lutte pour la suprématie au Mont Athos (XIII-XIV siècles)”, *Revue des études sud-est européennes*, XXIV, n. 1, Bucarest, 1986, 54-55.

⁴ Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд, 2011, 302-310. Димитрије Богдановић, „Измирење српске и византијске цркве”, *О кнезу Лазару*. Нучни скуп у Крушевцу 1971, Београд, 1975, 81-91. Исти, „Смисао Раванице”, *Манастир Раваница, Сјоменица шеститој сѣоџоуишњици (1381-1981)*, Београд, 1981, 13-14. Данилови настављачи, *Данилов ученик, оруђи настављачи Даниловог зборника*, Београд, 1989, 133. Константин Филозоф, *Живот десјотоу Сѣефана Лазаревића, Сѣаре српске биографије XV и XVII* Београд, 1936, 57.

⁵ Данилови настављачи, *Данилов ученик, оруђи настављачи Даниловог зборника*, 129. Димитрије Богдановић, „Измирење српске и византијске цркве”, 86-88. *Житије сѣарца Исаије, Сѣарине Хиландара*, Гласник СУД 56, 1884, 75. Tudor Teotei, „Deux épisodes de la lutte pour la suprématie au Mot Athos (XIII-XIV siècles)”, *Revue des études sud-est*

The reconciliation of the Serbian Church with Constantinople takes place at a time when the Hesychast movement is gaining momentum on Mount Athos and becoming an important factor in the process of transformation of the Serbian state on the spiritual and cultural plane, from the 1370s. At the same time, one should not neglect the anti-hesychastic attitude of Serbia at the end of the second half of the fourteenth century (the case of the Mount Athos protoiereus Nifon, between 1347 and 1348), caused by the radical attitudes of Hesychasts towards the estates of the great Kionovian monasteries, which does not exclude the possibility of the Hilandar monastery being in conflict with the Mount Athos Hesychasts, that is, their pretensions at the Mount Athos protos. The disagreement of the patriarch Sava IV in overcoming the schism would indicate certain disagreements regarding church-canonical views, as well as new spiritual trends in Byzantium.⁶ Prince Lazar's initiative to overcome the church-political schism and establish canonical unity represented the path to legitimate recognition of his legitimate authority over the Serbian state, but only with the full support of the canonically-recognized Church.⁷ The Act on Reconciliation and Recognition of the Patriarchate Degree to the Serbian Church by the Ecumenical Patriarchate was

euro péennes, XXIV, n. 1, Bucurest, 1986, 54-59. Сергије Троицки, „Црквено политичка идеологија светосавске Крмчије и Властареве синтагме”, Глас САН, ССХП, књ. 2, Београд, 1953, 190-192.

⁶ Димитрије Богдановић, „Измирење српске и византијске цркве”, 88. Душан Кораћ, Радивоје Радић, „Један податак о антиисихастичком расположењу међу Србима средино XIV столећа”, 230-232. Јованка Калић, „Велики жупан Стефан Немања и кнез Лазар”, *О кнез Лазару*. Научни скуп у Кушевцу 1971, Београд, 1975, 157. Antonio Rigo, „Due note sul monchesimo athonita della metà del XIV secolo”, ЗРВИ, XXVI, 1987, Београд, 92-113. Mirjana Živojinović, „De nouveau sur le séjour de l'empereur Dušan à Athos”, ЗРВИ, XXI, 1982, Београд, 124.

⁷ Димитрије Богдановић, „Оживљавање немањићких традиција”, ИСН, 2, 1994, 9-12. Синиша Мишић, „Од земаљског кнеза до кнеза Срба – уздизање до владарске моћи”, *Власи и моћ. Власиела моравске Србије од 1365. до 1402. године*, Тематски зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шилеговцу и Варварину, Крушевац (ур. С. Мишић), 2014, 8-17. Раде Михаљчић, „Кнез Лазар и обнова српске државе”, *О кнез Лазару*. Научни скуп у Кушевцу 1971, Београд, 1975, 8-10.

published in Prizren in 1375, at the time of the retirement of Patriarch Sava IV and the convening of the State-Church Council. It was decided on the election of a new patriarch, in the presence of Constantinople delegates along with the entourage of the Mount Athos people upon the return from Constantinople, who played a crucial role precisely in the election of a new patriarch, similar to Byzantine standards, that is, to a candidate facing a Hesychastic Byzantine current.⁸ The election of Patriarch Jefrem, a hermit and Bulgarian ancestor, is an obvious initiative of Constantinople in support of Lazar's claims to proclaim himself as a supporter of the Church and the Council, with the Hesychasm ideology as a significant factor in legitimizing the ruler's claims.⁹ It should be noted that the assembly convened in Peć in 1375, that decided on the election of a new patriarch, took place on the feast of St. Dionysius the Areopagite (under whose pseudonym the works of Pseudo Dionysius the Areopagite were translated (6th century) and in Serbian Hesychastic circles, at the end of the fourteenth century, they were considered necessary for the study of the theological writings of St. Gregory Palamas), and this symbolically represented the acceptance of the teachings of Hesycham in the medieval Serbian state.¹⁰

The Hesychastic idea of belonging to Orthodox universalism and neglect of national consciousness resonated with despot

⁸ Данилови настављачи, *Данилов ученик, оруђи настављачи Даниловог зборника*, 132-133. Димитрије Богдановић, „Измирење српске и византијске цркве”, 89. Фрањо Баришић, „О измирењу српске и византијске цркве 1375”, ЗРВИ, XXI, 1982, Београд, 159-179.

⁹ Димитрије Богдановић, „Измирење српске и византијске цркве”, 89-90. Герхард Подскалски, *Средњовековна теолошка књижевност у Бугарској и Србији (865-1459)*, 493. Владимир Мошин, „Самодржавни Стефан кнез Лазар и традиција немањихког суверенитета од Марице до Косова”, *О кнез Лазару*. Научни скуп у Кушевцу 1971, Београд, 1975, 13- 42. Божидар Ферјанчић, „Владарска идеологија у српској дипломатици после пропасти царства (1371)”, *О кнез Лазару*. Научни скуп у Кушевцу 1971, Београд, 1975, 139-150. Franz Miklosich, *Monumenta Serbica*, Vienna, 1858, 198.

¹⁰ Герхард Подскалски, *Средњовековна теолошка књижевност у Бугарској и Србији (865-1459)*, 494. Антонис-Емил Тахиаос, „Исихазам у доба кнеза Лазара”, 100-101.

Đurađ Branković (1427-1456) and he advocated and protected them at a time when a prominent group of Hesychasts from Bulgaria and the Greek countries were being sheltered in the Serbian Despotate, which could explain the despot's financial assistance to the circle of Mount Athos monasteries in relation to the Serbian endowment Hilandar.¹¹ The reason for this can be found in the depletion of the monasteries of Mount Athos and the decrease in land revenue as a result of the looting and devastation that followed the Ottoman conquests. The generosity of the Serbian rulers and lords, manifested notwithstanding the ethnicity of monasticism, but also the arrival of the Holy Mountain under Serbian rule, is explained by the income of their mines (primarily Novo Brdo, whose assistance can be traced until its final fall, in 1455).¹² On the other hand, the unstable situation in the country after the Battle of Kosovo, which preceded the demise of Despotate, was the reason that Serbian ruling families and wealthy nobles secured asylum in the monasteries of Mount Athos through endowment and restoration in case of loss of power and possessions.¹³

¹¹ Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 341-342. Амфилохије Радовић, „Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века”, *Манастир Раваница, Сјоменица шестојој сјоџодишњици (1381-1981)*, Београд, 1981, 101-134. Момчило Спремић, *Дейош Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд, 1994, 356-357. Ружа Ђук, „Царица Мара”, ИЧ 25-26 (1978-1979), Београд, 1979, 66.

¹² Вошко Војовић, *Chilandara et les pays roumains (XV.XVII siècle)*, (avec collaboration de Petre Ş. Nasturel, Tomislav Jovanović, Paris, 2010, 31. Михаило Динић, *За историју рударства у средњевијековној Србији и Босни*, II, Београд, 1962, 59-67. Владимир Ћоровић, *Света Гора и Хиландар*, Београд, 1985, 118-135, 171. Tudor Teotei, „Deux épisodes de la lutte pour la suprématie au Mont Athos (XIII-XIV siècles)”, 54. Душан Кораћ, Радивоје Радић, „Један податак о антиисихастичком расположењу међу Србима средино XIV столећа”, 228-229. Споменик LVI, 1922, 8-15. Стојан Новковић, *Законски сјоменици српских држава средњега века*, Београд, 1912, 420, 402, 539-542. Мирјана Ћоровић-Љубинковић, „Значај Новог Брда у Србији Лазаревића и Бранковића”, *Моравска школа и њено доба*, Научни скуп у Ресави 1968, Београд, 1972, 124. Dušan Korać, „Mount Athos under serbina rule”, ЗРВИ, 31, 1992, Београд, 183-186.

¹³ Гордана Бабић, „Друштвени положај ктитора у Деспотовини”, *Моравска школа и њено доба*, Научни скуп у Ресави 1968, Београд, 1972, 144-153. Радослав Грујућ, „Светогорски азил за српске владаре и владе-

Although Hesychasm was essentially mystical, the activity of the Hesychast movement was radical in terms of their church-administrative attitudes, primarily in the field of church politics, in terms of occupying high hierarchical positions from the ranks of the Hesychasts or their adherents, as well as their intolerance of church decoration and aversion towards large monastery estates. This shows the probable cause of the conflict between Hilandar and the Hesychastic current of Mount Athos in the second half of the fourteenth century.¹⁴ One such example is found in the system of election and internal organization of Romanian monasteries (as agreed by St. Nicodemus of Tismana in Wallachia), under the influence of Atonic monasticism, which is a form of self-government where monastic aspirants are elected by monks, without the intervention of secular and ecclesiastical authorities, striving to the principle of monastic autonomy.¹⁵ The Mount Athos hesychast influence was reflected in the architecture of the church in Kozija in Vlaska, built by Serbian builders, based on the models of the Moravian school, thanks to Nicodemus of Tismana, which would become the basis for Vlach and Moldavian construction.¹⁶

The connection of Lazar's court with the Holy Mountain has contributed to the new theological understanding, primarily Hesychasm, affecting church-liturgical reforms, which will indirectly affect the formation of the building style in Pomoravlje. Namely, the Ottoman conquest and penetration into the Balkans caused the immigration of monasticism from the endangered areas, especially after 1371, when in the territory of Lazar's state, in the region of Pomoravlje, numerous groups of monks found

лу после Косовске битке”, Гласник СНД XI, Скопље, 1932, 77-95. Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици*, 548-553, 527-528. Franz Miklosich, *Monumenta Serbica*, 569-571.

¹⁴ Душан Кораћ, Радивоје Радић, „Један податак о антиисихастичком расположењу међу Србима средино XIV столећа”, 230. Владимир Мошин, „Св. Патријарх Калист и српска црква”, Гласник СПЦ, XXVII, 1946, 195.

¹⁵ Дамаскин Миок, „Културне везе између Влашке и Србије у XIV и XV веку”, 308.

¹⁶ Војислав Ђурић, „Српски државни сабори у Пећи и црквено градитељство”, *О кнез Лазару*. Научни скуп у Кушевцу 1971, Београд, 1975, 115.

their refuge, bringing a Hesychast view of the world on a spiritual plane. It will have a great influence in the development of literary and spiritual creativity.¹⁷

Serbia's first contacts with Hesychasm came from the immediate circle of St. Gregory of Sinai, or through his disciples St. Romylos of Ravanica and Grigori. Although the first contacts date from the Sinai, their origins can be traced back to the time of St. Sava, while the influences of the Hilandar monastery and other monasteries on Mount Athos played a significant role in Lazar's state.¹⁸

The center of gravity of the Serbian monasticism is transmitted to the area from the Great and West Morava and Mlava, all the way to Sava and Danube river. The Sinaitic-Mount Athos monasticism brought into the territory of Moravian Serbia a Mount Athos structure of monastic life, where polymorphic hermit communities, from the theological-eclectic point of view, achieve unity in the Eucharistic-liturgical community. Let us mention only some of the Mount Athos monks in Southeast Serbia: St. Romylos of Ravanica (who prayed around the Ravanica monastery and was buried in that parish († 1373/1375)), Grigorije of Gornjak, Elder Zoisim of Tuman near Golubac, the venerable Martyri Sinai of Rukumia, the venerable Vavil, Sisoje and Andrej (delegates from the vicinity of Ravanica), venerable Nestor Sinai near Vitkovac, St. Roman (who founded the monastery of St. Roman near Đunis), St. Dinosije Sinai near Đunis, the venerable Jovan Sinai

¹⁷ Раде Михаљчић, „Кнез Лазар и обнова српске државе”, 5, 8. Василије Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци, 1920, 125-131. Небојша Ђокић, „Цркве и манастири Мојсињских планина у писаним изворима до ослобођења од Турака”, *Расински анали* 16, Крушевац, 2018, 44-47. Амфилохије Радовић, „Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века”, 111-134. Милисав Д. Протић, „Св. Мученик Јован Стјенички”, *Православље* 1. јун, 221, Београд, 1976, 8-9.

¹⁸ Vladimir Rozov, „Синайци въ Сербіи въ XIV вѣкѣ”, *Byzantinoslavica*, I, 1929, 16-20. Antoine-Emile Tachiaos, „Le monachisme serbe de saint Sava et la tradition hesychaste athonite”, 87-89. Амфилохије Радовић, „Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века”, 103-110. Ђорђе Сп. Радојчић, „Јаков Серски књигољубац и песник српски XIV века”, *Летопис матице српске*, 1962, Нови Сад, 330.

(who lived in Prekopeč near Kragujevac), the venerable Joša Sina (who ventured into the cave below the Šarenik Hill near Jošanica), then the holy martyr Jovan Stjenički from the “Lijestanska Desert” near Paraćin. There are also three anonymous Sinai from the time of Prince Lazar: one from the monastery of Vitovnica, the other from the monastery of St. Petka near Paracin, and the third from Bazjaš Monastery in Banat, where the venerable Grigoriје Vojlovacki lived.¹⁹ In the essence of the Sinai-Mount Athos Hesyhastic movement of the fourteenth and fifteenth century, theological-ecclesiological consciousness was expressed, characterized by constant prayerful quieting and strict restrained in reaching God, without negating His real presence, which in practice led to the transformation and adaptation to the needs of time in the formation of the consciousness of the people. This eschatologically driven consciousness has made Moravian Serbia an intersection of the most ecclesiastical representatives of spiritual rebirth on the state, political, ecclesiastical and cultural plane (architecture, art and literature).²⁰

Upon their arrival to Serbia, the monks of Mount Athos transferred in the area of Prince Lazar a monastic and liturgical organization, which inevitably influenced the church construction and art. The church-liturgical program manifested the Mount Athos tradition in the internal arrangement of the church building in Pomoravlje, and the basic characteristic is evident in the conception of the liturgical purpose of certain areas - the triconch base and patterns of the older Serbian tradition. This, in all likelihood, corresponded to the liturgical type of Saint Sava the Most Holy with numerous individual worship services, most of which are related to the internal narthex.²¹ Interesting statements by

¹⁹ Амфилохије Радовић, „Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века”, 111-125. Небојша Ђокић, „Цркве и манастири Мојсињских планина у писаним изворима до ослобођења од Турака”, 44-47. Vladimir Rozov, „Синајци въ Србији въ XIV вѣкѣ”, 17-20. Василије Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, 132-134.

²⁰ Амфилохије Радовић, „Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века”, 109-110. Димитрије Богдановић, „Српска књижевност после Косова”, ИСН, 2, 1994, 128-143.

²¹ Војислав Ђурић, „Српски државни сабори у Пећи и црквено градитељство”, 106. Бранислав Вуловић, „Учешће Хиландара и српске

Đurić - that the newspapers in the arts were closely linked to the provincial lords who had a decisive role in the assembly in Peć in 1375, and that the parliamentary decisions were related to the role of monasticism settled in their territories - indicate a Mount Athos pattern in construction churches, liturgically adequate to the three-lane type of temple represented on Mount Athos and transferred to Serbia.²² On the other hand, Korać does not rule out that in comparison with the previous epoch, the Moravian school is characterized by church buildings of a more modest dimension of the monastic conservative environment, viewing it as a creative branch of Byzantine architecture, that is, the Mount Athos Hesychastic influence of triconch and lateral conchs built for the needs of choir monks during long worship on Athos, not excluding the Atonitic conception of the main church space with lateral conchas. Moreover, he believes that these two variants of the Moravian school have their role models in the church architecture of Serbs of the previous epoch.²³

The tradition of monastic settlements in Pomoravlje and Zeta Balšić, the so-called Zeta Mount Athos, preserved in the simplicity of small forms of church temples, built of stone, with triconchs, which despite the small scale of the buildings gave the impression of monumentality. The simplicity of construction, despite certain influences from Macedonia and Raška, is complemented by some characteristics that are not peculiar to the Moravian school. Namely, single nave churches with triconchs, without the choir stands, do not deviate from monastic churches in Eastern Serbia, that is, according to church-liturgical determinants with a first-nave or variant of a concise cross with lateral choir stands and partly low narthex, with smaller buildings hav-

традиције у формирању моравског стила”, *Моравска школа и њено доба*, Научни скуп у Ресави 1968, Београд, 1972, 178.

²² Војислав Ђурић, „Српски државни сабори у Пећи и црквено градитељство, 110-111.

²³ Vojislav Korać, „Les origines de l’architecture de l’école de la Morava”, *Моравска школа и њено доба*, Научни скуп у Ресави 1968, Београд, 1972, 158-159.

ing a concise narthex form according to the taste of the monastic setting.²⁴

Examples of Mount Athos influence in ecclesiastical architecture are repeated in Lazar's Serbia in the 15th century, where the simplification of style in the extremely simple forms of single-nave triconch churches with an annex is observed, without any decorations depending on the material capacities of the monks (emphasis is placed on the monks' conditionality towards the ktetor) while not deviating from the established architectural norms (Lipovac Monastery, Sisojevac, Voljavča, Kalenić, St. Stefan in Kastamont Monastery, Vračevšnica, etc.)²⁵ The identical architectural basis of monastic settlements dating from the 15th to the 16th century in Eastern Serbia and in the Crnica Valley indicates a large number of monastery churches, which were restored or rebuilt in the sixteenth century, with simplified architectural forms (Lukovo monastery) in triconch without a cubicle with a companion under a common roof. In the parish there was a ktetor inscription with the artistic representation of the ktetor, preserved in the Assumption of the Blessed Virgin Monastery in Krepičevac, while the remains of frescoes and iconographic solutions in the interior of the temple speak of a theologically educated personality. It is likely that it was Elder Joseph, the hesychast, a student of St. Romylos, whose body rests in the monastery church, since the art representations of Deisis, the Virgin Mary Akathist, the Heavenly Liturgy, and the play of the Varlaam hermit with a scroll in hand and a message not to succumb to the earthly vices, typical of the followers of Hesychast learning – that through personal feat, prayer and with a sane mind they draw near to God. The monastery church is in the form of a concise triconchos with an annexe, while the model of the original appearance on the fresco of the cathedral composition shows certain differences, established during the conservation works, 1969-1971. years. Namely, above the floor there was a room with a niche that served as a chapel, while the altar space was divided by a walled partition, and part of the

²⁴ Бранислав Вуловић, „Учешће Хиландара и српске традиције у формирању моравског стила”, 172-176.

²⁵ Гордана Бабић, „Друштвени положај ктитора у Деспотовини”, 144-153.

southern wall in the altar story was occupied by a shallow niche acrosolia, which enters the eastern part of the wall into the altar space where the body of a Sinai Elder Joseph rested, Hesychast of the circle of the venerable Romylos (second half of the fourteenth century).²⁶ The shape of the trichonos with a cubet and separate spaces: the proscomidie and the diaconicon and the chapel on the south side has the monastery church of St. Archangel Gabriel in Loznica (restored in 1680 and 1850), whose forms are typologically related to the church (monastery) dedicated to St. Nicholas in Lapušnja, while there is striking resemblance, which is pointed out, of this church with Petruša.²⁷

The influence of worship practice on the construction of monastery triconchos is indicated by the simultaneous raising of the inner narthex with the nave of the church. The dimensions of the nave (excluding concha) and the findos (inner narthex) are usually of similar dimensions. This is clearly indicated by the foundations of the churches in the valley of the river Crnica, most of which belonged to the monastic settlements, apparently founded by the Hesychast of Mount Athos.²⁸ The oldest example in this area is the three-chancel Church of Our Lady in the Monastery of Lešja, which was added to the Hilandar Monastery by ktetor Vukosav with his sons Držman (Dionysius) and Crepa during the reign of Emperor Dušan. In this type of churches, the entrance to the parlor was the same width as the entrance to the nave, called the “imperial door” (βασιλική πύλη) between the narthex and the nave, there was a full wall so that the closing of the door allowed for the service and reading from the daily worship cycle in the naos as a separate room.²⁹

The Sisojevac monastery (1402), with its church dedicated to the Transfiguration under Gorunovac Hill, is an example of this

²⁶ Бранка Кнежевић, „Манастири у источној Србији по турским пописима из XV и XVI века”, ЗЛУ 21, Нови Сад, 1985, 302-307.

²⁷ Исто, 313-315. Иста, „Средњовековне цркве и манастири у долини Црнице”, ЗЛУ 16, Нови Сад, 1980, 244.

²⁸ Бранка Кнежевић, „Средњовековне цркве и манастири у долини Црнице”, 246-247.

²⁹ Иста, 223-231. Јован Фундулис, *Литурџика 1; Увод у светио боџо-служење*, Краљево, 2004, 24.

construction. It's the endowment of the monk Sisoje, who was the hegumen of Hilandar, who is mentioned in the charter of Princess Milica from 1389, although the family of Prince Lazar had a large share in establishing the monastery and completing the works.³⁰ The church of the Sisojevac monastery, built of stone carvings, is an example of a monastery triconchos and is a synthesis of the Mount Athos type of base of churches with stylistic features "peculiar to the art monuments of the early Nemanjić period".³¹ Given that Saint Sisoje belonged to the Sinai - "monks of different ethnic backgrounds", one can assume their direct influence on the development of Moravian triconchos architecture. The starting point of the Sinai was the "ascetic colony in the Paroria" and certainly the Holy Mountain, and Hesychasm was acceptable teaching for them in accordance with Eastern monastic principles. The dedication of the Sisojevac church to the Transfiguration of the Lord confidently points to it, while its architecture with numerous analogies in the field of Prince Lazar and Lazarević - to the developed types of "polyanachoretical monastic communities and monastery worship".³²

West of Sisojevac, on the right bank of Crnica, the remains of churches (designated as Church III, Church II, Church I) were discovered, probably from the monastery complex, a triconch plan with a broken stone, and near the ruins of the Namasija monastery on the left bank of Crnica. The monastery complex with a triconch church is with three-sided apses and an annexe on the west side, while a chapel was built on the south side - indicating Byzantine and Mount Athos influence. The appearance of side chapels, in view of G. Babić, was purposefully used to celebrate some particular cult of saints, but also to commemorate the monks, ac-

³⁰ Стојан Новаковић, *Законски сјоменици*, 496-497. Гордана Бабић, „Друштвени положај ктитора у Деспотовини”, 143. Бранка Кнежевић, „Средњовековне цркве и манастири у долини Црнице”, 232-233.

³¹ Бранка Кнежевић, „Средњовековне цркве и манастири у долини Црнице”, 233. Vojislav Korać, „Les origines de l'architecture de l'école de la Morava”, 161.

³² Смиљка Габелјић, „Линеарно сликарство Сисојевца. Прилог истраживања монументалног нефигуралног сликарства”, Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац 10-13. мај 2000, Београд-Крушевац, 2002, 437-438.

ording to liturgical practice of Mount Athos, while the remnants of the artwork, according to general characteristics, belong to the Moravian school.³³ The triconch style churches therefore belong to a church on the road between Zabrega and Popovac, called Petruša, Blaga Marija and Pajsijevača. The triconch style church with proscomidia and deaconicon is built of broken stone and belongs to the group of buildings to which the churches in Lešje, Lapišina and Lozica belong. It is believed that the church of Petruša was built according to the standards of the Mount Athos, which is also indicated by the fresco of the Presentation of the Virgin above the entrance portal, which is the church slava of the Hilandar monastery, which does not exclude the influence of Hilandar on its metochions, which certainly includes this church.³⁴

Summary

Sinai Mount Athos monks brought to the territory of Moravian Serbia the Mount Athos structure of monastic life, transferring its conceptions of monastery structure and liturgical reforms to church architecture as well: a type of church with a triconch base and lateral premises with a liturgical purpose in certain parts of it, which will indirectly influence the formation of the building style in Pomoravlje.

Sources

Данилови настављачи, *Данилов ученик, друѓи настављачи Даниловог зборника*, Београд, 1989.
Житије сѣарца Исаије, Сѣарине Хиландара, Гласник СУД 56, 1884, 63-77.

³³ Gordana Babić, „Chapelles latérales des églises Serbes du XIII siècle et leur décor peint”, Simposiim de Soroćani 1965, Beograd 1967, 179-187.

³⁴ Бранка Кнежевић, „Средњовековне цркве и манастири у долини Црнице”, 244-245.

Константин Филозоф, *Живої десїоїа Сїефана Лазаревића, Сїаре срїске биоґрафије XV и XVII* Београд, 1936, 43-125.

Споменик LVI, 1922,

Стојан Новаковић, *Законски сїоменици срїских држава средњеґ века*, Београд, 1912.

Franz Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae, 1858.

LITERATURE

Амфилохије Радовић, „Синаити и њихов значај у животу Србије XIV и XV века”, *Манасїир Раваница, Сїоменица шестїоїој сїоґодишњици (1381-1981)*, Београд, 1981, 101-134.

Antoine-Emile Tachiaos, „Le monachisme serbe de saint Sava et la tradition hesychaste athonite”, Хиландарски зборник, 1, 1966, Београд, 83-89.

Антонис-Емил Тахиаос, „Исихазам у доба кнеза Лазара”, *О кнезу Лазару*. Нучни скуп у Крушевцу 1971, Београд, 1975, 93-103.

Antonio Rigo, „Due note sul monchesimo athonita della metà del XIV secolo”, ЗРВИ, XXVI, 1987, Београд, 87-113.

Boško Voјović, *Chilandara et les pays roumains (XV.XVII siècle)*, (aves collaboration de Petre Ş. Nasturel, Tomislav Јovanović, Paris, 2010.

Бранка Кнежевић, „Средњовековне цркве и манастири у долини Црнице”, ЗЛУ 16, Нови Сад, 1980, 223-259.

Бранка Кнежевић, „Манастири у источној Србији по турским пописима из XV и XVI века”, ЗЛУ 21, Нови Сад, 1985, 293-322.

Бранислав Вуловић, „Учешће Хиландара и српске традиције у формирању моравског стила”, *Моравска школа и њено доба*, Научни скуп у Ресави 1968, Београд, 1972, 168-180.

Василије Марковић, *Православно монашїтво и манасїири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци, 1920.

Владимир Мошин, „Св. Патријарх Калист и српска црква”, Гласник СПЦ, XXVII, 1946, 192-206.

- Владимир Мошин, „Самодржавни Стефан кнез Лазар и традиција немањићког суверенитета од Марице до Косова”, *О кнез Лазару*. Научни скуп у Кушевцу 1971, Београд, 1975, 13-43.
- Владимир Ђоровић, *Свети́а Гора и Хиландар*, Београд, 1985.
- Војислав Ђурић, „Српски државни сабори у Пећи и црквено градитељство”, *О кнез Лазару*. Научни скуп у Кушевцу 1971, Београд, 1975, 105-123.
- Vojislav Korać, „Les origines de l’architecture de l’école de la Morava”, *Моравска школа и њено доба*, Научни скуп у Ресави 1968, Београд, 1972, 157-168.
- Vladimir Rozov, „Синајци въ Србији въ XIV вѣкѣ”, *Byzantinoslavica*, I, 1929, 16-20
- Георгије Острогорски, „Светогорски исихасти и њихови противници”, *О веровањима и схваћањима византијинаца* (Прилог историји касновизантијске културе), *Сабрана дела V*, Београд, 1970, 203-223.
- Герхард Подскалски, *Средњовековна теолошка књижевност у Буџарској и Србији (865-1459)*, Београд, 2010.
- Гордана Бабић, „Друштвени положај ктитора у Деспотовини”, *Моравска школа и њено доба*, Научни скуп у Ресави 1968, Београд, 1972, 144-155.
- Gordana Babić, „Chapelles latérales des églises Serbes du XIII siècle et leur décor peint”, *Simposium de Sopoćani 1965*, Beograd 1967, 179-187.
- Дамаскин Миок, „Културне везе између Влашке и Србије у XIV и XV веку”, *О кнезу Лазару*. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд, 1975, 303-310.
- Димитрије Богдановић, „Измирење српске и византијске цркве”, *О кнезу Лазару*. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд, 1975, 81-91.
- Димитрије Богдановић, „Српска књижевност после Косова”, *ИСН*, 2, 1994, 128-143.
- Димитрије Богдановић, „Смисао Раванице”, *Манастир Раваница, Споменница шестојој синодосишњици (1381-1981)*, Београд, 1981, 9-17.
- Димитрије Богдановић, „Оживљавање немањићких традиција”, *ИСН*, 2, 1994, 7-20.

- Душан Кораћ, Радивоје Радић, „Један податак о антиисихастичком расположењу међу Србима средино XIV столећа”, Хиландарски зборник, 10, 1998, Београд, 221-233.
- Dušan Korać, „Mount Athos under serbina rule”, ЗРВИ, 31, 1992, Београд, 181-192.
- Ђорђе Сп. Радојчић, „Јаков Серски књигољубац и песник српски XIV века”, Летопис матице српске, 1962, Нови Сад, 327-330.
- Ђорђе Сп. Радојчић, „Српско-румунски односи XIV-XV века”, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1, 1965, Нови Сад, 13-29.
- Јован Фундулис, *Литурџика 1; Увод у светио богослужење*, Краљево, 2004.
- Јованка Калић, „Велики жупан Стефан Немања и кнез Лазар”, *О кнез Лазару*. Научни скуп у Кушевцу 1971, Београд, 1975, 151-159.
- Љубомир Котарчић, „Зборник Данила II као извор при састављању житија св. Никодима Тисманског”, *Архиепископ Данило II и његово доба*, међународни научни скуп поводом 650 година од смрти, децембар 1987, Београд, 1991, 196-201.
- Миљасав Д. Протић, „Св. Мученик Јован Стјенички”, Православље 1. јун, 221, Београд, 1976, 8-9.
- Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд, 2011.
- Миљана Џивојиновић, „De nouveau sur le séjour de l'empereur Dušan à Athos”, ЗРВИ, XXI, 1982, Београд, 199-126.
- Мирјана Ђоровић-Љубинковић, „Значај Новог Брда у Србији Лазаревића и Бранковића”, *Моравска школа и њено доба*, Научни скуп у Ресави 1968, Београд, 1972, 123-141.
- Михаило Динић, *За историју рударства у средњевековној Србији и Босни*, II, Београд, 1962.
- Момчило Спремић, *Дейош Бураћ Бранковић и његово доба*, Београд, 1994.

- Небојша Ђокић, „Цркве и манастири Мојсињских планина у писаним изворима до ослобођења од Турака”, *Расински анали* 16, Крушевац, 2018, 37-64.
- Раде Михалчић, „Кнез Лазар и обнова српске државе”, *О кнез Лазару*. Научни скуп у Кушевцу 1971, Београд, 1975, 1-11.
- Радослав Грујућ, „Светогорски азил за српске владаре и владетелу после Косовске битке”, *Гласник СНД XI*, Скопље, 1932, 65-95.
- Ружа Ђук, „Царица Мара”, *ИЧ* 25-26 (1978-1979), Београд, 1979, 53-95.
- Сергије Троцки, „Црквено политичка идеологија светосавске Крмчије и Властареве синтагме”, *Глас САН, ССХII*, књ. 2, Београд, 1953, 155-206.
- Синиша Мишић, „Од земаљског кнеза до кнеза Срба – уздицање до владарске моћи”, *Власић и моћ. Власићела моравске Србије од 1365. до 1402. године*, Тематски зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шиљеговцу и Варварину, Крушевац (ур. С. Мишић), 2014, 7-20.
- Смиљка Габелјић, „Линеарно сликарство Сисојевца. Прилог истраживања монументалног нефигуралног сликарства”, *Трећа југословенска конференција византолога*, Крушевац 10-13. мај 2000, Београд-Крушевац, 2002, 417-439.
- Tudor Teotei, „Deux épisodes de la lutte pour la suprématie au Mont Athos (XIII-XIV siècles)”, *Revue des études sud-est européennes*, XXIV, n. 1, Bucarest, 1986, 51-60.
- Фрањо Баришић, „О измирењу српске и византијске цркве 1375”, *ЗРВИ*, XXI, 1982, Београд, 159-182.

СОДРЖИНА

ВОВЕД	7
БЕСЕДА НА НЕГОВОТО БЛАЖЕНСТВО, АРХИЕПИСКОПОТ ОХРИДСКИ И МАКЕДОНСКИ Г. Г. СТЕФАН	9
БЕСЕДА НА РЕКТОРОТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ „СВЕТИ КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ, ПРОФ. Д-Р НИКОЛА ЈАНКУЛОВСКИ	13
Ролан МЕЈНÉ „ПОЧЕТОКОТ НА МУДРОСТА Е СТРАВОТ ГОСПОДОВ И ПОЗНАВАЊЕТО НА СВЕТИОТ Е ПОУКА“. ТРИПТИХОТ ОД ИЗРЕКИ 9,1-18	17
Mario CIFRAK WISDOM AND MIRACLES The New Testament Perspective	31
Ивайло НАЙДЕНОВ ЧОВЕШКАТА МЪДРОСТ И БОЖЕСТВЕНАТА ПРЕМЪДРОСТ	47
Ратомир ГРОЗДАНОСКИ БОЖАТА ПРЕМУДРОСТ ВО НОВИОТ ЗАВЕТ (текстови, анализи и толкувања)	57
Karl-Wilhelm Niebuhr THE BOOK OF WISDOM OF SOLOMON IN ANCIENT JUDAISM AND CHURCH TRADITION	81

Иван ЖЕЛЕВ ДИМИТРОВ ГЛАГОЛЪТ ΣΟΦΙΖΕΙΝ И НЕГОВИТЕ ПРОИЗВОДНИ В ГРЪЦКИЯ ТЕКСТ НА БИБЛИЯТА	93
Rosen RUSEV PROCOPIUS OF GAZA'S COMMENTARY ON PROVERBS 9:1	103
Екатерина ДАМЯНОВА УТВЪРЖДАВАНЕТО НА ПРЕМЪДРОСТТА В СИОН (ПРЕМ. СИР. 24:11)	117
Ѓоко ЃОРЃЕВСКИ ПОЧЕТОКОТ И КРАЈОТ НА МУДРОСТА (ПРОП 12,9-14)	133
Марија ТОДОРОВСКА ВОВЕДНИ ЗАБЕЛЕШКИ ЗА ПЕРСОНИФИЦИРАНАТА МУДРОСТ (СОФИЈА) И КОНЦЕПОТ ЗА ЛОГОСОТ ВО АНТИЧКИТЕ ИЗВОРИ	157
Nenad MALOVIĆ THE WISDOM OF FOLLY	177
Милан ЃОРЃЕВИЌ КОНЦЕПОТОТ ЗА ХРИСТИЈАНСКАТА ФИЛОСОФИЈА ВО ДОЦНА ВИЗАНТИЈА	191
Кирче ТРАЈАНОВ СОЗДАВАЊЕТО ΕΧ ΝΗΙΛΛΟ НИЗ ПРИЗМА НА СОФИОЛОГИЈАТА НА ОТЕЦ СЕРГЕЈ БУЛГАКОВ	201
Ružica RAZUM TEACHING WISDOM	221

Анета ЈОВКОВСКА ВОСПИТУВАЊЕ ВО СТРАВОТ ГОСПОДЕН КАКО ПОЧЕТОК НА МУДРОСТА	233
Дејан БОРИСОВ КОЈА ЦРКВА Е СОБОРЕН ХРАМ НА МАКЕДОНСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА – ОХРИДСКА АРХИЕПИСКОПИЈА?	249
Виктор НЕДЕСКИ БОГОСЛОВСКИТЕ СТАВОВИ НА ЛАВ ОХРИДСКИ ИЗРАЗИ ПРЕКУ ФРЕСКОЖИВОПИСОТ ВО СВЕТА СОФИЈА ОХРИДСКА	267
Горан М. ЈАНИЋИЈЕВИЋ ИКОНОЛОШКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ПРИКАЗА ПРЕМУДРОСТИ ..	289
Dragana J. JANJIĆ SINAI - LITURGICAL DETERMINANTS IN SINAI ARCHITECTURE	315
Стефан ГОГОВСКИ МУДРОСТА ПРЕКУ ХРИСТИЈАНСКО-ЕТИЧКАТА ПРИЗМА. ЗА ЕДНА ГРАДИТЕЛКА НА ЧОВЕКОВОТО БИТИЕ	333
Илче МИЦЕВСКИ-ИГНАТ МУДРОСТА – НАЈВИСОКИОТ ДАР НА СВЕТИОТ ДУХ ЗА ЧОВЕКОТ КОЈ СЕ ОБОЖУВА	347

Издавач:
Православен богословски факултет
„Свети Климент Охридски“, Скопје

Адреса на издавачот и контакт:
Ул. „Загребска“, бр. 29, 1000 Скопје

Печатница:
Контура, Скопје

Тираж:
100 примероци